

Psychoanalyse niet langer vergoed

AMSTERDAM Vaarwel Freud. De psychoanalyse is deze week geschrapt uit het verzekeringspakket. Er is onvoldoende wetenschappelijk bewijs dat de methode effect heeft, aldus het College voor Zorgverzekeringen (CVZ).

Het besluit van het CVZ is onmiddellijk van kracht geworden. Lopende behandelingen mogen worden voortgezet op kosten van de verzekering, maar nieuwe patiënten moeten de kosten zelf betalen. Het aantal patiënten

in analyse is al jaren ongeveer zeshonderd per jaar; de totale kosten belopen 7,5 miljoen euro jaarlijks.

Dat bedrag speelt geen rol in het besluit van het CVZ, aldus een woordvoerder. Het valt in het niet bij de 33 miljard die de zorg, exclusief de zorg voor ouderen en gehandicapten, vorig jaar kostte.

De psychoanalyse werd ontwikkeld door de Oostenrijkse psychiater Sigmund Freud (1856-1939).

BINNENLAND Pagina 3

Niet meer jaren op de bank bij de psychiater

Het CVZ vergoedt de psychoanalyse niet meer. Voorstanders van de therapie noemen het besluit 'desastreus'.

Van onze medewerkster
Jet Bruinsma

AMSTERDAM De psychoanalyse is deze week geschrapt uit het verzekeringspakket. Volgens het College voor Zorgverzekeringen (CVZ), dat bepaalt welke zorg wel en niet wordt vergoed door de zorgverzekeraars, is er onvoldoende wetenschappelijk bewijs dat psychoanalyse effect heeft.

Het op 23 maart genomen besluit van het CVZ is onmiddellijk van kracht geworden.

Lopende behandelingen mogen worden voortgezet op kosten van de verzekering, maar nieuwe patiënten moeten de kosten - 12.500 euro per jaar - zelf betalen. Het aantal patiënten in analyse is al jaren ongeveer zeshonderd per jaar; de totale kosten belopen 7,5 miljoen euro jaarlijks.

Dat bedrag speelt geen rol in het besluit van het CVZ, aldus een woordvoerder. Het valt in het niet bij de 33 miljard die de zorg, exclusief de zorg voor ouderen en gehandicapten, vorig jaar kostte.

De psychoanalyse, in het begin van de twintigste eeuw ontwikkeld door de Oostenrijkse psychiater Sigmund Freud (1856-1939), wordt al meer dan honderd jaar toegepast. Het is een zeer intensieve behandeling: vijf dagen per week, jarenlang. In de tweede helft van de vorige eeuw kwam de reputatie van Freud onder druk te staan. Zijn theorieën zouden onwetenschappelijk zijn.

Bestuursvoorzitter Rob van der Plank van het Nederlands Psychoanalytisch Instituut spreekt van 'een zwarte dag voor de psychoanalyse'. In een brief aan minister Ab Klink van Volksgezondheid noemt hij het CVZ-standpunt 'onvoldoende gemotiveerd' en 'desastreus' voor de patiënten. Van der Plank wil dat Klink gaat proberen het CVZ-besluit terug te draaien.

De Nederlandse Vereniging voor Psychotherapie en de vrijgevestigde psychologen en psychotherapeuten verwijten het CVZ eenzijdigheid, omdat het college alleen heeft gekeken naar het wetenschappelijk bewijs en niet naar de ervaringspraktijk.

Psychoanalyse doet er toe

De uitholling van het zorgstelsel is al jaren gaande, je kon alles verwachten, maar nu is de psychoanalyse door het College voor Zorgverzekeringen (CVZ) uit het verzekeringspakket gewipt. Het is zover. We mogen er getuige van zijn hoe het cultureel erfgoed verkwaanseld wordt. We mogen aanzien wat een simplistische kijk op de psychologie en gebrek aan vertrouwen in de deugdelijkheid van psychoanalitici aanrichten. Grote woorden, maar Sigmund Freud was een grote geest.

Zo'n bestuurlijk wanbesluit, dat de psychoanalyse in haar bestaan bedreigt, is een teken des tijds natuurlijk. De psychoanalyse, die uitgaat van de kracht van de geest, heet daarom in dit tijdsgewricht elitair. En elitisme dat niet berust op aards slijk is onvergeeflijk taboe in deze nivellerende tijden. Zoiets immaterieels als langdurig graven in de geest, introspectie in plaats van enkel het modieuze pilletje voorschrijven (waarmee ook recreatief gedweept wordt), roept tegenwoordig wantrouwen op en zo'n steen des aanstoots dient dus sloopt.

Heeft het nog zin om in zo'n kli-

maat over het belang van het bij de psychoanalyse behorende sublimeren te praten? Niet met de zakjanners van het CVZ. Deze bestuurders die het ministerie van VWS adviseren, berekenen dat de psychoanalyse 7 miljoen per jaar kost – da's niks, zeggen ze erbij. Probleem zou de 'onwetenschappelijkheid' van de psychoanalyse en haar 'onbewezen' effect zijn.

Het ontbreken van wetenschappelijk bewijs is een misverstand dat het Nederlands Psychoanalytisch Instituut (NPI) in een recente brief aan minister Klink effectief ontzenuwt. Het CVZ beroept zich vooral op het ontbreken van onderzoeken met een levende controlegroep, schrijft het NPI. 'Inderdaad is bij psychoanalyse dubbelblind onderzoek niet doenlijk. Ethisch gezien kun je patiënten een geïndiceerde behandeling niet onthouden en door de kleine aantallen indicaties is het moeilijk om een onderzoeksgroep samen te stellen die wetenschappelijk representatief is.' Maar buiten deze strikte normen is er voldoende bewijs uit wetenschappelijk onderzoek dat aantoon dat psychoanalyse, mits selectief toegepast, werkzaam is, betoogt het NPI.

De verwaarlozing van de psycho-

analyse staat niet op zichzelf. Zij lijkt een verlengde te zijn van de uitholling van de psychotherapie sinds de introductie van de DBC (diagnosebehandelingscombinatie) in de geestelijke gezondheidszorg. Deze administratieve ramp verplicht therapeuten om volgens formele, zogenaamd wetenschappelijke protocollen te oordelen, te diagnosticeren en gegevens over de behandeling bekend te maken. Behalve aan het recht op privacy, gaat de DBC ook voorbij aan de natuur van de psychotherapie zelf.

Enkele vooraanstaande psychotherapeuten hebben zich daarover in de media duidelijk afkeurend uitgelaten. Maar wie luistert naar verslagen klinkende psychotherapeuten? Hun heldere kijk op de afbrokkeling van hun vak dringt niet door tot de politiek. Zij benadrukken dat de persoonlijke introspectie en specifieke zoektocht die een therapie is, zelden samenvalt met de opgelegde protocollen van de DBC. Een therapeut kan wel symptomen ontwaren, maar niet à la minute de administratief vereiste diagnose stellen.

Bovendien rijst de vraag hoe relevant een diagnose is voor het slagen van een therapie. Want een psychotherapie is geen eenvoudig gene-

Het ontbreken van wetenschappelijk bewijs is een misverstand

zingsproces waarbij aangetoond kan worden welke kwaal verdwenen is. Het is een langdurig, zeer persoonlijk, dus uniek proces van vergaring van inzichten omtrent innerlijke conflicten gericht op gedragsverandering – en zelfs dat is een mager etiket voor de complexiteit van een therapie. Het is juist dat amalgaam van persoonlijk *leren* uit unieke ervaringen in unieke omstandigheden dat werkt en dat niets van doen heeft met de sjablonen en regeltjes van de DBC.

De oudere generatie psychotherapeuten kent het verschil tussen hun vak en de karikatuur die de DBC ervan maakt. Maar in de toekomst zal werken met DBC vermoedelijk het vak veranderen en verarmen: een de-sastreuze culturele omslag.

Een wakkere minister van Volksgezondheid had allang moeten ingrijpen. Anders komt, vroeger dan voorzien, de dag dat Nederlandse psychotherapeuten moeten aankloppen bij Europese fondsen voor bedreigd cultuurgood.

Nausicaa Marbe is schrijfster.

VK.NL/COLUMNISTEN

De psychoanalyse past niet bij de tijd van de hapklare genoegens

OPINIE, Iki Freud op [08 april '10](#), 00:00, bijgewerkt [8 april 2010 16:56](#)

Kritiek op de psychoanalyse is makkelijk, en gaat voorbij aan haar verworvenheden. In dit deel van de wereld is ze uit de mode, maar modes zijn vergankelijk.

Onlangs maakte Max Pam zich in Buitenhof vrolijk over het feit dat de psychoanalyse niet langer wordt vergoed. Hij dreef de spot met Freud, en pleitte ervoor alle 'onbewezen' behandelmethodes, zoals reisesjes naar Lourdes, niet langer te vergoeden. Een bizarre vergelijking. Ik heb veel bewondering voor Max Pam, maar zijn mening over de psychoanalyse is populistisch, modieus en oppervlakkig.

Om te beginnen is Freuds ontdekking van de psychoanalytische behandeling meer dan honderd jaar oud, en gaat het niet aan te doen alsof er sindsdien niets zou zijn gebeurd. Niets is minder waar. De psychoanalyse is inmiddels uitgegroeid tot een wereldwijde beweging en bevat een immens arsenaal aan kennis over mensen en hun beweegredenen. Alle therapievormen bouwen voort op kennis ontleend aan de psychoanalyse, kennis die inmiddels gemeengoed is geworden.

Vóór Freud bestond er nauwelijks een taal om innerlijke roerselen te beschrijven. De psychische realiteit kreeg nog geen aandacht. Het innerlijk leven bleef lang een onontgonnen gebied, alleen te vinden in de romankunst. De psychologie van het dagelijks leven bestond uit spreekwoorden en zegswijzen die op alle mogelijke situaties van toepassing waren ('Een ongeluk zit in een klein hoekje', 'Men leidt het meest door het lijden dat men vreest', 'Hoogmoed komt voor de val').

De moderne maatschappij is onmerkbaar doortrokken van psychoanalytische gezichtspunten. Zelfkennis, bekentenisliteratuur en onthullende interviews bepalen het beeld van onszelf en de inhoud van boeken, kranten en tijdschriften. Een modern medium als film is sterk door de psychoanalyse beïnvloed. Motieven van onze medemensen zijn inmiddels zo doorzichtig geworden, dat iedere leek opvallend gedrag weet te interpreteren.

Onze maatschappij is de laatste decennia drastisch veranderd. Introspectie, reflectie, nieuwsgierigheid naar de eigen beweegredenen is niet meer vanzelfsprekend. In stilte een boek lezen is vervangen door computer en tv. We leven in een haastige beeldcultuur waarin bevrediging, zelfs geluk, koopwaar is geworden. Er wordt snel gelachen, alles moet opgeleukt en hapklaar gepresenteerd, gelaagdheid wordt nauwelijks nog begrepen. Modes zijn vluchtig en kortstondig.

In zo'n tijdsgewricht is geen plaats meer voor psychoanalyse. De hele medische wereld wordt sinds kort afgerekend op evidence based handelen, het individu moet passen in de statistiek. Bij ieder symptoom past een bewezen geachte behandeling, uitzonderingen of persoonlijke variabelen tellen niet. Het resultaat moet zo snel en goedkoop mogelijk bereikt worden, want het geld en het geduld zijn op.

De psychoanalyse wordt door het publiek nog maar zelden gewenst. Het aantal patiënten was altijd al gering. Het is geen behandeling voor de ernstigste gevallen, zoals zware depressies, verslaving, schizofrenie, psychopathie. Het is een intensieve en daardoor dure behandeling, en het

is een legitieme vraag of de maatschappij daarvoor moet betalen. Degenen die ervan profiteren zijn vaak studenten of mensen die in de maatschappij redelijk tot goed functioneren, maar lijden aan hinderlijke angsten en intimiteit- of relatieproblemen.

Dat alles neemt niet weg dat de psychoanalytische verenigingen en opleidingsinstituten belangrijk werk doen. Zij zijn een kweekvijver en leerschool voor therapeuten die daarna meer kunnen begrijpen in minder tijd. Het arsenaal aan kennis breidt zich nog steeds uit, en er vindt een levendige uitwisseling van die kennis plaats in discussiefora en wetenschappelijke tijdschriften. De rijke oogst aan gevalsbeschrijvingen na honderd jaar psychoanalyse is een voedingsbodemp voor kennis omtrent mensen.

Inmiddels is men op veel punten tot andere inzichten gekomen, zoals een levendige wetenschap betaamt. De psychologie van de vrouw is opnieuw geformuleerd. Onderlinge relaties, oorspronkelijk met de ouders, later overgedragen op de analytiscus, zijn een veel grotere rol gaan spelen. Het 'hier en nu' is minstens zo belangrijk als het verleden. De analytiscus is actiever betrokken bij het behandelingsproces. Onderzoek naar baby's heeft een hoge vlucht genomen, over adolescenten en ouderen is nieuwe kennis vergaard.

Menigee houdt er een mening over Freud op na zonder ooit iets van de man te hebben gelezen. Freud-bashing is in de mode, te beginnen met Han Israëls, die tenminste nog serieus onderzoek verrichtte. Kritiek op een beroemdheid maakt dat je eenvoudig meelift op andermans faam. Het moet gezegd dat geen enkele therapie, noch de psychoanalyse, noch de gedragstherapie of de tegenwoordig populaire cognitieve gedragstherapie altijd effectief zijn. Therapeutische machteloosheid is de reden dat de ene therapiemode de andere opvolgt, al is de wildgroei uit de jaren zeventig weer geluwd. Emotionele problemen doorgronden is nog altijd gemakkelijker dan ze verhelpen. Aan veel emotionele kwalen is nog steeds weinig te doen.

De mentaliteitsgeschiedenis beweegt zich in golven, modes komen en gaan. De psychoanalyse bloeit op de universiteiten, zowel bij de geschied- als de taalwetenschappen maken gebruik van haar verworvenheden, terwijl ze als behandelingsmethode uit de gunst is geraakt.

Opinie & Debat

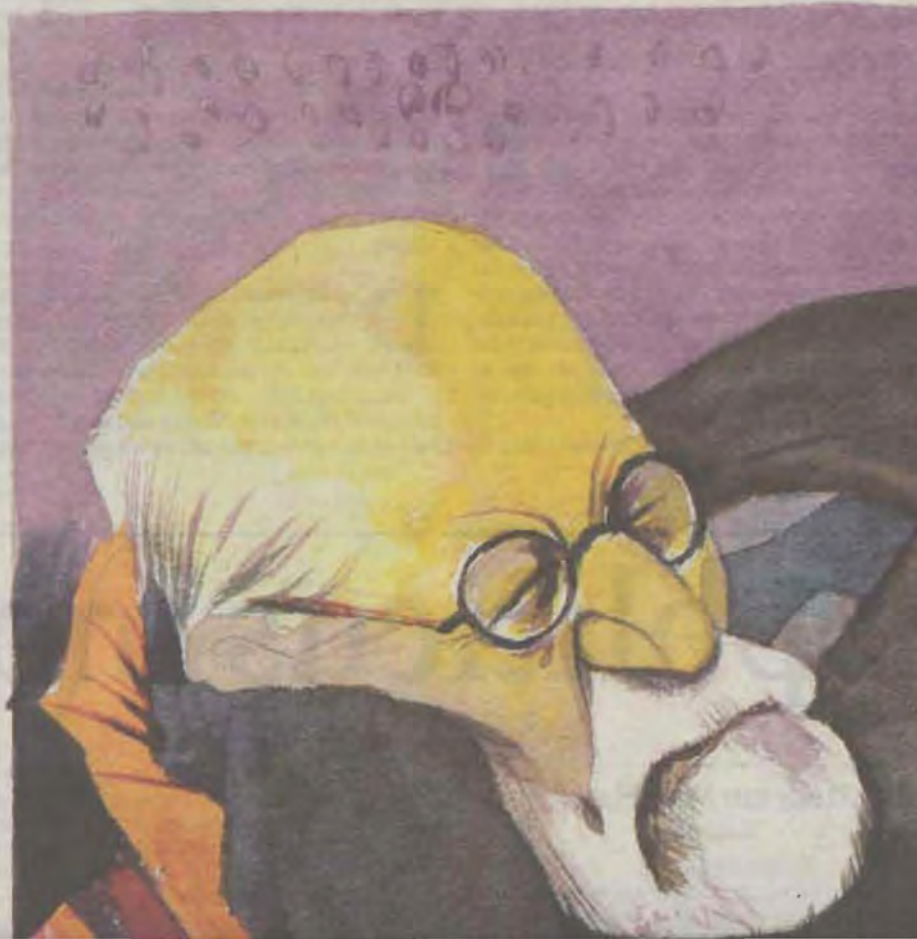
NRC Handelsblad Zaterdag 10 april & Zondag 11 april 2010

Psychoanalyse wordt niet vergoed maar ik kan het iedereen aanbevelen

De freudiaanse
theorie ging jaren
geleden in rook op
als harde
wetenschap.

Nu verdwijnt de
psychoanalyse uit
het basispakket.

Waarom al die
andere onbewezen
behandelingen
niet? Over de
spijtige teloorgang
van Freud in
Nederland

Marcel Möring

Schrijver.

Debuteerde in 1990 met de roman 'Mendels erfenis' (bekroond met de Geertjan Lubberhuizenprijs). Won de AKO Literatuurprijs met zijn boek 'Het grote verlangen' (1993). Winnaar van de Gouden Uil en de Jonge Gouden Uil in 1998 voor zijn boek 'In Babylon'. Deze eeuw verscheen onder meer 'Lijdenslust', 'Een lange weg' en 'Louteringsberg'.

Mijn eerste kennismaking met de freudiaanse theorie eindigde even abrupt als zij begon. De psycholoog was iemand die ik vagelijk kende als achterbuurman. We hadden een minuut of tien zitten keuvelen („Misschien stelt u te hoge eisen aan uzelf en het leven”), toen hij plotseling zei: „Vertelt u eens over uw moe-

Vervolg psychoanalyse: pagina 2

Afdalen tot de wortels van het particuliere zijn

Vervolg psychoanalyse van pagina 1

der." Dat was aanleiding om op te staan en uit te roepen dat ik Freud óók had gelezen en dat soort primitieve oedipale onzin niet wilde aanhoren. Het was 1980. Freud was al veertig jaar dood en ik was drieëntwintig jaar en geloofde niet in hem.

Helemaal dood was hij blijkbaar niet. Anders had dagblad *Trouw* niet een week geleden bijna triomfantelijk aangekondigd: 'Freud nu echt dood.' Het leek haast een zucht van opluchting. *Trouw* was overigens niet de enige krant die op deze manier meldde dat de psychoanalyse uit het verzekeringspakket is geschrapt door het College voor zorgverzekeringen (CVZ). Hoewel Sigmund Schlomo Freud al sinds 1939 niet meer onder ons is, leefden zijn naam en nagedachtenis de afgelopen zeventig jaar hevig voort, zelden zonder controverse.

Ooit was Nederland een van de eerste plekken waar de psychoanalyse geworteld raakte. Het eerste Internationale Congres voor Psychiatrie, Neurologie en Krankzinnigenverpleging werd in Amsterdam gehouden, in 1907. De theorie was toen al omstreken. Een Franse psychiater beschuldigde de meester uit Wenen bij die gelegenheid van jatwerk dat nog verkeerd was toegepast ook. Het congres bleef desondanks niet zonder gevolgen. In de daaropvolgende jaren werd Freud onder Nederlandse vakgenoten een *household name*, raakte zijn werk in rap tempo vertaald en werd de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse opgericht. Die vereniging

scheurde, heel Hollands, na een conflict in 1947. In 2005 ontstond een derde organisatie. Beide gezelschappen, Het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap en de Nederlandse Psychoanalytische Groep, zijn ontstaan na onenigheid over 'de joodse kwestie'. Analyticus Hans Reijzer heeft er een spannend boek over geschreven, dat heel toepasselijk *Het gevaar van de Joodse erfenis* heet.

De freudiaanse aanpak heeft van meet af aan twee problemen gehad en beide zorgden voor de nodige weerstand. Er was dat onmiskenbare joodse gehalte, waardoor de psychoanalyse niet alleen werd gezien als 'een joodse wetenschap', maar ook als een wetenschap waarvoor je, in de woorden van Freud-

Alles was een vergissing, iedereen wilde met zijn moeder slapen en zijn vader uit de weg ruimen

historicus Peter Gay, wel jood (en atheïst) moest zijn om hem uit te vinden. En er was het maatschappelijke verzet, dat een beetje leek op de weerstand tegen de ideeën van Darwin. Met dezelfde afkeer waarmee behoudende krachten in de samenleving huijverden bij de gedachte 'dat wij van de apen afstammen', verwierp men het idee dat de mens wordt bepaald door diepe driften, verlangens, lusten en angsten, die geanalyseerd en begrepen kunnen worden. Beide theorieën hadden een lange incubatietijd voor ze eindelijk en onontkoombaar gezonken cultuurgood werden.

Het maatschappelijke verzet kwijnde weg en

na de Tweede Wereldoorlog werd de freudiaanse theorie gezien als een heuse wetenschap. Dat kwam niet in het minst door die oorlog. Slachtoffers en daders bleken aan merkwaardige kwalen te leiden en psychotherapie en psychoanalyse leken de trauma's bloot te leggen die die kwalen veroorzaakten. Kampsyndroom en trauma gingen behoren tot de woordenschat van de man in de straat. Toen de jaren zeventig aanbraken en de opbouwperiode ten einde was en de moderne westerse mens zich in het kielzog van de *Umwertung aller Werte* van de jaren zestig meer op zichzelf gericht raakte, was het freudianisme gezonken tot LOI-niveau. Alles was een freudiaanse vergissing, iedereen wilde met zijn moeder slapen en zijn vader uit de weg ruimen en je kon geen avondje aan een cafétafel zitten zwijgen of er kwam wel een amateurpsycholoog die je even wilde uitpluizen. Daaraan kwam een einde in het begin van de jaren tachtig met de publicaties van Jeffrey Masson, toen net ontslagen als directeur van de Amerikaanse Freud-archieven. Masson beweerde documenten te hebben ontdekt die Freud diskwalificeerden als wetenschapper. Hoewel hij uiteindelijk, in 1994, na een rechtsgang van tien miljoen dollar, werd gediskwalificeerd, was het idee van de freudiaanse theorie als harde wetenschap in rook opgegaan.

Dat idee was van begin af aan moeizaam. Het doet denken aan de claim van oude marxisten dat het marxisme niet zo maar een kijk op geschiedenis en samenleving is, maar keiharde, onweerlegbare wetenschap. En ook al heeft Marx het in een aantal gevallen bij het rechte eind gehad, wetenschap is iets an-

Tekening Siegfried Woldhek

werkt heel anders dan Prozac

ders. De Freudiaanse theorie leed onder nog een andere ontwikkeling. De opkomst van de neurowetenschappen, die een toenemend aantal 'stofjes' aan konden wijzen als oorzaak voor de menselijke conditie, hielp niet mee. Onder invloed van de 'chemische' benadering veranderde het geaccepteerde idee van *nurture* als de bron van alle leed en werd *nature* omarmd. Daar kon Freud niet tegenop met zijn laat negentiende-eeuwse romantische wetenschap en omdat de mens de neiging heeft om tussen zwart en wit te kiezen en de grijs tinten te negeren, werd de eens zo bejubelde Weense meester bijna van de ene op de andere dag een charlatan die zijn patiënten cocaïne voerde en seks met hun ouders aanpraatte, terwijl iedereen ondertussen wist dat depressie door een stofje kwam en dat prozac® alle wonden heelt.

In andere landen is die fase achter de rug, maar omdat in Nederland alles altijd vijftig jaar later gebeurt, zoals Heine apocrief beweerde, gaat de analyse hier nu uit het pakket. Dat heeft volgens het CVZ niets te maken met kosten en alles met 'wetenschappelijkheid'. De psychoanalytische aanpak valt niet te bewijzen. En om dát te bewijzen heeft het college literatuuronderzoek laten doen. Uitgangspunt was dat er studies moesten worden gevonden die aan door CVZ gestelde normen van wetenschappelijkheid voldoen. En daar begon het probleem, want zelfs wie geen wetenschapper is weet dat psychoanalyse aan die normen niet kan voldoen. Het is onmogelijk om grote groepen cliënten te vinden met vergelijkbare klachten en die groepen voor langere tijd te volgen. Psychoanalyse duurt meestal een jaar of vijf en in die tijd ligt de cliënt vier tot vijf keer per week

op de bank. Het is een diepgaand onderzoek naar de levensgeschiedenis van de cliënt, hoe zijn verhaal tot stand kwam en op welke wijze dat heeft bijgedragen aan zijn psychologische make-up. Dat is geen behandeling die voor iedereen geschikt is en die je makkelijk in een dubbelblind onderzoek wetenschappelijk kunt reproduceren. De uitkomst van het CVZ-onderzoek stond daarom ook al min of meer vast voor het begon: omdat er geen onderzoeken zijn waaraan de psychoanalyse kan voldoen, zijn die niet gevonden en 'voldoet psychoanalyse niet aan de stand van wetenschap en praktijk'.

Net zoals psychoanalyse nogal particulier is en langdurig, intens zelfonderzoek vraagt, zou het bewijsmateriaal ook wel eens particulier kunnen zijn. Effectiviteit is niet aan te tonen in

Het maatschappelijk verzet tegen de Freudiaanse aanpak kwijnde weg na de Tweede Wereldoorlog

dubbelblind onderzoek, omdat dat dubbelblind onderzoek niet uitgevoerd kan worden, maar de analyse zou wel eens een geval kunnen zijn waar anekdotisch materiaal meer betekenis heeft. Alleen al de claim van de analyse, dat het mogelijk is om af te dalen en tot aan de wortels van het particuliere zijn te geraken, die te onderzoeken en het weefsel dat wij zijn te leren kennen, is van een totaal andere orde dan therapieën die zich richten op het hanteerbaar maken van redelijk nauw omschreven klachten of het voorschrijven van prozac® om een chemisch tekort aan te vullen. Het is het verschil tussen een pleister op een wond en een openhartopera-

tie. En nu we het daarover hebben: waarom doet het CVZ wel een positieve uitspraak over behandelingen voor transseksuelen (aangezichtschirurgie, reductie adamsappel, foniatrie, logopedie, stemverhogende operatie) en komt in die uitspraak nergens de eis voor die aan psychoanalyse wordt gesteld? En waarom krijgt *Beating the Blues* (therapievorm waarbij de cliënt met een computerprogramma gaat therapieën) goedkeuring als het college zegt: 'Onderzoeken met hogere levels of evidence dan open gerandomiseerde studies zijn bij een dergelijke interventie niet haalbaar omdat geloofwaardige placebobehandeling en geloofwaardige blinding bij een dergelijke interventie niet mogelijk zijn'? Geldt dat dan niet voor psychoanalyse?

Als het om anekdotes gaat: ik ben, 25 jaar na die eerste poging, alsnog gaan liggen, zoals dat heet. En hoe onwetenschappelijk het ook is: ik begrijp wat de psychoanalytici bedoelen als ze zeggen dat de analyse een cadeau is dat je jezelf doet. Het is het cadeau van zorgvuldigheid en grondig zelfonderzoek dat je de waarheden, dogma's en patronen in je leven doet inzien en betwijfelen. Het is een analyse van het verhaal van je leven.

Toen Freud door de Gestapo uit Wenen werd verjaagd en een document moest ondertekenen waarin hij verklaarde dat hij correct behandeld was, schreef hij naast zijn handtekening: „Ik kan iedereen de Gestapo aanbevelen." Het CVZ mag de psychoanalyse dan onwetenschappelijk vinden en de effectiviteit niet bewezen, ik kan het iedereen aanbevelen. Het is wel jammer dat vanaf nu alleen een *unhappy few* zich zo'n behandeling kunnen veroorloven.